



# Джерелознавство та історіографія

УДК [94:3.08](477)»1945/1964»

П. В. Киридон

## ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНА НОМЕНКЛАТУРА УКРАЇНСЬКОЇ РСР 1945 – 1964 РОКІВ: КЛАСИФІКАЦІЯ НЕОПУБЛІКОВАНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЖЕРЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ

*У статті на основі загального огляду архівних джерел запропоновано аналіз діяльності правлячої номенклатури Української РСР, здійснюваної нею протягом повоєнного двадцятиріччя. На підставі опрацювання даних, що містяться в документальних матеріалах, проведено групування джерел згідно з їхньою комплексною класифікацією за системним принципом. Проведено аналіз неопублікованих даних, значний відсоток яких уводиться в науковий обіг уперше. Матеріали статті викладено на основі документів центральних, республіканських, обласних, міських та районних партійно-державних органів. Дані офіційних документів, інформація, взята з ухвал радянських і партійних керівних органів, матеріали доповідей, промов, виступів представників політичної еліти у поєднанні з різноманітною інформацією партійних та державних колегіальних й апаратних органів створюють належну дослідницьку базу для розв'язання поставлених завдань. Зроблено обґрунтування достатньої презентативності матеріалів із різноманітних фондів архівних сховищ для подальшого глибокого та об'єктивного дослідження проблеми.*

**Ключові слова:** Українська РСР, партійно-державна номенклатура, резолюції, постанови, накази, розпорядження, доповіді, промови, виступи, заяви, протоколи, стенограми, зведення, матеріали діловодства керівних партійно-державних органів.

Дослідження історії правлячої номенклатури Української РСР повоєнного двадцятиріччя залишили по собі значний слід у розмаїтті наукових публікацій, котрі окреслили багату базу знань з означеної проблеми. Разом із тим, названа тема долучила до себе низку альтернативних підходів та інтерпретацій як щодо фактичного, так і теоретичного характеру. Пояснення багатьох породжених тою добою суперечностей можливо віднайти в першоджерелах.

Проблема заслужила на значну увагу науковців як минулих часів, так і сьогодення. Зокрема, залишили враження про тему публікації немало істориків, публіцистів, мемуаристів [1; 2; 3; 5; 6; 9].

Однак головні джерела, що розкривають маловідомі аспекти проблеми, перебувають у сфері неопублікованих архівних джерел, котрі й виступають предметом дослідження в цій статті.

Походження документів і матеріалів, що перебувають в архівних сховищах, їхній зміст, форма, цільова спрямованість становлять сукупність ознак, котра дає

зможу провести видову класифікацію. Керуючись означеними критеріями, можна виокремити такі групи джерел:

- Офіційні документи партійних і державних органів. За видовою ознакою це – нормативи, що діяли, та їхні проекти, а саме: Конституції СРСР й Української РСР, закони, кодекси Радянського Союзу та УРСР, постанови союзного і республіканського урядів, накази, розпорядження міністерств та урядових управлінь тощо, Програма і Статут ВКП(б) / КППС, резолюції з'їздів та пленумів партії. Вони були потужними регуляторами суспільних відносин.

- Постанови та директивні ухвали радянських і партійних керівних органів, у тому числі апаратних (управлінь, відділів, комітетів, президій, секретаріатів, бюро тощо).

- Доповіді, промови, виступи, заяви представників політичної еліти партійно-радянського масштабу на сесіях Рад депутатів трудящих, з'їздах партії, пленумах ЦК, конференціях комітетів різного рівня.

- Протоколи та стенограми сесій рад, партійних з'їздів, пленумів комітетів Компартії, а також різноманітна інформація, підготовлена для їхньої роботи.

- Номенклатурно-апаратна директивна, звітно-контрольна, періодична інформація партійних, державних і громадських органів.

- Матеріали діловодства партійних, радянських, громадських органів, їхні статистичні відомості, довідки, зведення, інформації, інструкції.

- Публікації періодичних видань: журналів і газет, зокрема ті, котрі несуть офіційну інформацію щодо поточних подій та хроніки партійно-державного життя, дані про кадрові зміни, біографічні довідки номенклатурних призначенців, некрологи й т. ін.

- Спогади, мемуари, записані бесіди, інтерв'ю, щоденники, листи представників партійно-державної номенклатури (вкрай неоднорідні за рівнем як статусу авторів, так і наукової цінності матеріалу).

- Енциклопедично-довідникові видання і статистичні документи, переважно такі, що відображають кількісно-якісний склад номенклатури, рух кадрів, анкетні дані апаратників тощо.

Аналіз неопублікованих джерел, залучення котрих дає можливість створити ґрунтовну базу дослідження наукової теми завдяки вивченню даних, значний відсоток уводиться в науковий обіг уперше. На підставі документів центральних, республіканських, обласних, міських і районних партійно-державних органів, опрацьованих у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Державних архівах областей можна говорити про достатнє наповнення проблеми діяльності республіканської партійно-державної номенклатури протягом повоєнного двадцятиріччя.

Часті структурні перебудови, котрих зазнали як державні, так і партійні апарати всіх рівнів протягом досліджуваних років, спричинили певну невпорядкованість або фрагментарність збережених матеріалів. Значний масив документів виявився розпорошеним не тільки на рівні описів і фондів, а й поміж архівними установами. На жаль, відповідні служби не завжди дотримувалися чітких підходів до формування архівних зібрань. Постулати засекреченості внутрішньопартійних паперів та багатьох радянсько-державних справ нерідко

ставали на заваді належного опрацювання й класифікації документів. Колишній апаратний працівник Л. Оніков описав одну з причин тотальної втаємниченості в архівному господарстві: парткоми часто навмисно включали до протоколу один секретний документ у комплекті десятків несекретних, перетворюючи тим самим усю теку на секретну [7].

Низка посутніх аспектів теми не забезпечено належним документальним супроводом. Наприклад, тривалу роботу Конституційної комісії Верховної Ради УРСР, створеної 1962 року для підготовки проекту нового Основного Закону, відображено лише в чотирьох документах – списках членів комісії, пам'ятній записці, довідці про попередні конституції та пропозиціях підкомісії.

Визначальну групу серед архівних матеріалів формують документи партійних комітетів різних рівнів 1945 – 1964 років. Основний масив джерел, використаних у роботі, становлять одиниці зберігання Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України): фонд 1 (ЦК КП(б)У/КПУ, описи 1, 6, 16 – 24, 30-32, 35, 45, 46, 67). За видовою ознакою до них належать: матеріали XV – XXII з'їздів КП(б)У / КПУ, пленумів ЦК, протоколи засідань Оргбюро, Політбюро (Президії), Секретаріату ЦК КП(б)У / КПУ та супровідні матеріали до них; циркулярні листи, інструкції, директиви, постанови ЦК; звіти, інформаційні повідомлення обкомів, доповідні, довідки, зведення місцевих партійних організацій, плани роботи, звіти, дані стосовно кадрових питань, структурних перебудов, скорочення й оптимізації апаратних підрозділів; листування ЦК КП(б)У / КПУ з ЦК ВКП(б) / КПРС та державними установами, обласними, районними і місцевими партійними та радянськими органами, громадськими утвореннями, господарськими формами тощо [11].

Описи 6, 8, 16, 17 становлять протоколи засідань керівних парторганів, а також матеріали, інформації та додатки до них. Найбільше даних було взято з матеріалів, що супроводжували діяльність Секретаріату, оскільки переважно цей апаратний орган переймався кадрово-номенклатурними питаннями, контролюючи аналогічні структури на регіональних рівнях. Організаційна робота, функціонування державних органів влади й управління, що перебували в компетенції відділу оргроботи (назва змінювалася: партійних, радянських, комсомольських органів; партійних органів; загальний), утворили один із найчисленніших серед залучених до опрацювання джерельних масивів. Описи 23 і 24 (таємне діловодство), 31 і 32 (загальне діловодство) містять дані про різноманітну діяльність цього відділу ЦК, який безпосередньо відповідав за роботу з номенклатурою.

У документах особливого сектора та організаційно-інструкторського відділу (описи 30 – 32) відображено питання, пов'язані з формуванням номенклатурних утворень, розглядом персональних призначень, листуванням ЦК КП(б)У/КПУ тощо. Цінні дані було одержано з довідок ЦК, інформацій обкомів, міськкомів і райкомів партії, листування з питань штатів комітетів усіх рівнів, реорганізації та спроб удосконалення внутрішньопартійних і державних управлінських структур, установа апаратних посад, надання прав райкому або парткому, а також – від 1963 року – функціонування комітетів партійно-державного контролю.

Матеріали Управління кадрів (функціонувало до 1949 року), роботу якого було зосереджено на кадрово-номенклатурній політиці ЦК КП(б)У щодо партійних, радянських органів, промисловості, культури та науки, земельних і

заготівельних установ, силових структур, сконцентровано в описі 45. Значне місце у визначенні особливостей розбудови повоєнної номенклатурної системи займає інформація, що її містять листування цього Управління з аналогічною структурою ЦК ВКП(б), а також стенограми нарад у ЦК з питань кадрової роботи. Важливі дані одержано з кадрових звітів і доповідних записок парткомів.

У коло обов'язків Відділу організаційно-партійної роботи ЦК КПУ, котрий перманентно реорганізовував власну структуру, входило вивчення та узагальнення інформаційних даних із областей і районів. Він збирав й обробляв інформацію до пленумів ЦК, партійних з'їздів, повідомлення з областей і районів про пленуми відповідних комітетів, збори первинних парторганізацій. У фондах відділу містяться проекти постанов ЦК КП(б)У / КПУ й довідкова інформація до них.

Група матеріалів (46 і 47 описи) подає важливу інформацію республіканського партійного керівництва до ЦК ВКП(б) / КПРС, у тому числі дані про номенклатурні схеми та апаратні дії в республіці. У названих описах перебувають також документальні матеріали з питань партійної освіти і перепідготовки номенклатурних кадрів: довідки про діяльність ВПШ, радянсько-партійних шкіл, семінарів, вечірніх університетів марксизму-ленізму й інших форм партійного навчання, списки слухачів та анкетні дані про них, статистична звітність. Документальні джерела описів 46 і 47 стосуються також номенклатурного керівництва роботою профспілок, містять доповідні записки, стенограми та протоколи з'їздів ЛКСМУ і пленумів його ЦК, статистичні й інформаційні повідомлення ЦК комсомолу України та керівних структур республіканських профспілок.

У 67 описі відібрано матеріали статистичних звітів про склад і змінюваність номенклатурних кадрів. Важливою складовою є систематизовані списки працівників апаратного рівня: кандидатів і членів ЦК, бюро і секретаріатів регіональних комітетів, парторгів ЦК ВКП(б), звільнених секретарів парторганізацій, резервів номенклатурно-апаратних функціонерів.

Завдяки цим матеріалам, опрацьовано інформацію про стан партійно-державних органів, кадрову політику 1945 – 1964 років, структурні перебудови, кількісно-якісні показники функціонування партійно-державної номенклатури Української РСР. У них розкрито різноманітні сторони кадрової політики, перш за все, відбір, розстановка, рух, підготовка й перепідготовка номенклатурних працівників. Вивчення справ дає підґрунтя для аналізу роботи місцевих партійних організацій у царині висування, створення резервів, партійно-політичного виховання керівних кадрів за номенклатурними списками тощо.

За допомогою документів відстежено заходи партійних комітетів, спрямовані на номенклатурний супровід кадрової політики. Поділяючи думку Н. Романовського та А. Коновалова, ми наголошуємо на змістовій достовірності даних із перелічених джерел, адже в сталінські (та й, за інерцією, у хрущовські) роки за офіційною інформацією зберігалися (навіть іноді міцнішали) системні функції. Будь-які письмові дані мали бути точними, інакше (все дублювалося силовими структурами) могли бути застосовані «організаційні заходи» щодо виконавців [4; 8].

Об'ємні матеріали було опрацьовано у фондах ЦДАВО України. Діяльність республіканських управлінських структур державного сектора, їхню взаємодію з

союзними, обласними, міськими, районними, сільськими органами радянської влади та виконавчими структурами рад представлено в матеріалах описів, котрі відображають роботу державних номенклатурних утворень на різноманітних владних рівнях.

У ЦДАВО України науковий інтерес викликають, перш за все, матеріали, зібрані у фонді 1 – Верховна Рада України: опис 16 (Протокольна частина Управління справами (1938 – 1948 роки) і Протокольна частина Канцелярії (1949 – 1969 роки); опис 18 (Загальна частина Управління справами); опис 19 (Прийомна Голови Президії Верховної Ради УРСР і Президії Верховної Ради УРСР); опис 20 (Інформаційно-статистичний відділ Секретаріату Президії Верховної Ради УРСР і Відділ з питань роботи Рад та органів місцевого самоврядування); опис 27 (Комісія по виборах до Ради національностей Верховної Ради СРСР від Української РСР); опис 35 (Конституційна комісія). Фонд 2 представлено матеріалами діяльності Ради Народних Комісарів / Ради Міністрів Української РСР. Розпорядчо-виконавчі функції уряду забезпечувалися роботою номенклатурних структур, що дає змогу побачити як повсякденно-канцелярську, так і загальну діяльність державної номенклатури.

Архівні матеріали ЦДАВО України засвідчують підпорядкованість державних органів партії на різних рівнях: структурні розбудови та функції органів радянської влади, їхнє кадрове комплектування, форми та порядок звітування, схеми узгоджень та підлеглих між партійними і державними структурами тощо. Аналіз документів дає можливість змалювати загальну картину функціонування номенклатурної системи, деталізувати схеми кадрових призначень, відстежити субординаційні засади діяльності апаратних форм, прослідкувати тонкощі роботи владних механізмів, характеризувати масштаби залежності української управлінської системи від союзного центру тощо.

У сховищах Державних архівів Полтавської, Харківської областей опрацьовано джерела фондів партійних, державних, комсомольських і профспілкових органів, котрі відображають організаційно-практичну діяльність обласних, міських та районних владних структур. Вивчення матеріалів Харківського обкому КП(б)У / КПУ й Харківського міського комітету партії (фонди 2, 69 Держархіву Харківської області) дає змогу відстежити специфіку номенклатурної діяльності Компартії на регіональному рівні. Матеріали фондів 3, 15 Держархіву Полтавської області показали особливості розбудови номенклатурної системи в регіоні, де переважав аграрний сектор виробництва. Значна за обсягом і різноманітна за змістом інформація дала можливість розкрити дійсну роль обласної номенклатурної ланки в організації системи влади в республіці, відстежити певні еволюційні процеси у взаєминах регіонів із центром через призму апаратно-адміністративних схем.

Ці дані доповнюють бачення номенклатурних розбудов політичного режиму компонентом регіональних особливостей, показують важливі нюанси функціонування владних структур на обласному і районному рівнях, віддзеркалюють діяльність низових ланок політичної системи повоєнної Української РСР. У них становище та функціонування номенклатурних форм обласного й районного рівнів проілюстровано місцевим матеріалом.

Отже, дані офіційних документів, інформація, взята з ухвал радянських і партійних керівних органів, матеріали доповідей, промов, виступів представників

політичної еліти у поєднанні з різноманітною інформацією партійних та державних колегіальних й апаратних органів створюють належну дослідницьку базу для розв'язання поставлених у роботі завдань та визначення методологічних засад реалізації мети.

Наявні джерела відображають кадрову політику КПУ в 1945 – 1964 роках, містять статистичні дані стосовно складу, професійної та освітньої підготовки чиновників, їхнього руху кар'єрними щаблями. Презентабельно в надрукованих і неопублікованих матеріалах представлено дані, пов'язані з внутрішньоапаратними перебудовами. Опрацьовані інформаційні одиниці дають змогу змалювати регіональну специфіку діяльності республіканської номенклатури, відстежити динаміку змін і реорганізацій.

Загалом матеріали діловодства партійних, радянських, громадських, господарських органів, їхні статистичні відомості, довідки, зведення, інструкції у порівнянні з інформацією, що її містять публікації періодичних видань, мемуарна література, енциклопедично-довідникові видання, статистичні документи, дають можливість вести об'єктивне відстеження особливостей функціонування партійно-державної номенклатури Української РСР повоєнного двадцятиріччя.

Можна констатувати, таким чином, що питання має достатню джерельну базу, належний супровід науковими матеріалами різного типу і походження. Критичне опрацювання наявних даних на базі сучасних дослідницьких принципів, із застосуванням комплексу методів наукового пошуку дає змогу здійснити науковий аналіз становлення та функціонування української партійно-державної номенклатури в 1945 – 1964 роках.

#### *Список використаних джерел*

1. Баран В. Історія України. 1945 – 1953 рр. / В. Баран – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. – 184 с.
2. Воронов Г.И. Немного воспоминаний / Г.И. Воронов // Дружба народов. – 1989. – № 1. – С. 192 – 201.
3. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М.С. Восленский. – М.: Советская Россия, Октябрь, 1991. – 624 с.
4. Коновалов А.Б. Формирование и функционирование номенклатурных кадров органов ВКП(б) – КПСС в регионах Сибири (1945 – 1991 гг.): дис. ... докт. ист. наук / А.Б. Коновалов. – Кемерово, 2006. – 426 с.
5. Крючков Г.К. Трудные уроки: Раздумья бывшего партийного работника. – 2 изд. / Г.К. Крючков. – Харьков: Фолио, 2009. – 636 с.
6. Кухта Б. Політична еліта (кратократичний аспект) / Б. Кухта. – Львів: ЦПД, 2011. – 420 с.
7. Оников Л.А. КПСС: анатомия распада. Взгляд изнутри аппарата ЦК / Л.А. Оников. – М.: Республика, 1996. – С. 6 – 9.
8. Романовский Н.В. Сталинизм и теория институциональных матриц / Н.В. Романовский // Социологические исследования. – 2003. – № 5. – С. 1 – 22.
9. Хрущев Н.С. Воспоминания: избранные фрагменты / Н.С. Хрущев. – М.: Вагриус, 1997. – 512 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1, оп. 35, спр. 1, арк. 1 – 18; спр. 2, арк. 1 – 14.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 1, 6, 8, 16-24, 30-32, 35, 45-47, 67.

П. В. Киридон

**ПАРТИЙНО-ГОСУДАРСТВЕННАЯ НОМЕНКЛАТУРА УКРАИНСКОЙ ССР  
1945 – 1964 ГОДОВ: КЛАССИФИКАЦИЯ НЕОПУБЛИКОВАННЫХ  
МАТЕРИАЛОВ КОМПЛЕКСА ИСТОЧНИКОВ**

*В статье на основании общего обзора архивных источников предлагается анализ деятельности правящей номенклатуры Украинской ССР, осуществляемой ею на протяжении послевоенного двадцатилетия. Посредством обработки данных, находящихся в документальных материалах, предлагается группировать данные согласно их комплексной классификации по систематическому принципу. Осуществлен анализ неопубликованных единиц архивного фонда, значительный процент которых вводится в научный оборот впервые. В основу статьи положены документы центральных, республиканских, областных, городских, районных партийно-государственных органов. Данные официальных документов, информация, взятая из постановлений советских и партийных руководящих органов, материалы докладов, речей, выступлений представителей политической элиты в соединении с различной информацией партийных и государственных коллегиальных и аппаратных органов создают надлежащий исследовательский базис для решения поставленных задач. Подводится обоснование достаточной презентативности материалов из различных фондов архивных хранилищ для глубокого и объективного исследования проблемы.*

**Ключевые слова:** Украинская ССР, партийно-государственная номенклатура, резолюции, постановления, приказы, распоряжения, доклады, речи выступления, заявления, протоколы стенограммы, сводки, материалы делопроизводства руководящих партийно-государственных органов.

P. V. Kyrydon

**THE PARTY-STATE NOMENCLATURE OF THE UKRAINIAN SSR  
BETWEEN 1945-1964: CLASSIFICATION OF UNPUBLISHED MATERIALS  
OF SOURCE COMPLEX**

*A comprehensive description of the process of institutionalization and party-state nomenclature of the Ukrainian SSR during two postwar decades is given in the paper. It involves identifying qualitative, quantitative, structural, and functional parameters of these forms of management in the context of the nomenclature roles in the political system of the totalitarian regime. It is necessary to clarify the condition, completeness, reliability and level of scientific research of sources on the problem of formation and activity of the nomenclature in the Ukrainian SSR in 1945-1964. The main method to solve this problem was the content analysis, which enabled the selection and systematization of archival documentary materials from the numerous storage collections of central and regional levels.*

*Thus, in the article, on the basis of general review of archival sources, an analysis of the ruling nomenclature of the Ukrainian SSR over the postwar decades is presented. Basing on the study of data contained in the documentary materials, the author suggests to group sources according to their comprehensive classification in the system principle. The analysis of unpublished sources, a large percentage of which is introduced into the scientific circulation for the first time, is made. The article is based on the documents of central, national, regional, city, and district party and government organs. The data of official documents, information taken from the decisions of the Soviet party and governing bodies, papers, speeches, performances of the political elite in combination with various information of collegiate party and government organs and apparatus create an appropriate research base for solving tasks. Substantiation of sufficient representativeness of materials from different foundations of archival storage for deep and objective study of the problem is done in the article.*

*Due to the critical use of archival materials, the objective characteristics of bureaucratic management structures in the Ukrainian SSR acquired in the formulation and implementation of policy in the late stage of Stalinism and during the Khrushchev era of reform innovations are suggested.*

**Keywords:** *The Ukrainian Soviet Socialist Republic, the party-state nomenclature, resolutions, ordinances, orders, reports, speeches, statements, transcripts, summaries, office materials of governing party-state authorities.*

*Надійшла до редакції 21 жовтня 2014 року*